

ONE HEALTH BİLEŞENLERİNİN ÖNEMİ, EKONOMİ VE FİNANSAL PİYASALARLA İLİŞKİSİ

Seda TOPAL* Kemal YAMAN**

ÖZ: Dünyada insan nüfusunun artmasıyla karşılanması gereken ihtiyaçları da artmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için çevreye ve hayvanlara zarar verilmektedir. One Health insan, hayvan ve çevre sağlığını birlikte korumayı ve geliştirmeyi hedeflemektedir. İnsan-hayvan-çevre birbirlerini olumlu-olumsuz etkileyebilmektedir. Bunlardan birinde yaşanan olumsuzluklar ciddi sorunlar yaratabilmektedir. Sağlık ve ekonomik krizler en önemli sorunlardır. Sağlık krizleri ekonomik krizleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çalışmada; COVID-19 pandemisinin sektör ve ülkelere yönelik yarattığı değişiklikler One Health kapsamında incelenmektedir. Giriş bölümünde pandemi, ekonomi ve ekonomik kriz tanımlarına yer verilmektedir. Literatür bölümünde COVID-19'un ekonomik etkilerine yönelik çalışmalardan bahsedilmektedir. Kavramsal çerçeve bölümünde One Health, küresel salgınlar ve COVID-19'un ekonomik etkileri incelenmektedir. Sonuç olarak, pandemiyle mücadelede yerel ve küresel olarak alınan önlemler krizden etkilenme derecesini artırmıştır. Ülkelerin sağlık alt yapı ve işgücü ile gelişmiş-gelişmekte olan bir ekonomiye sahip olmaları da etkilenme derecelerinde önemlidir. One Health konsepti ile çok fazla disiplin bir araya gelerek söz konusu etkileri en aza indireyecek çözümler üretebilecektir.

Anahtar Kelimeler: One Health, Çevre-Hayvan-İnsan Sağlığı, Covid-19, Ekonomik Kriz, Finansal Piyasalar

Makale Türü: Araştırma makalesi

Jel Sınıflandırması: I15, G15, H12

DOI: 10.29131/uiibd.1449095

Geliş tarihi: 08.03.2024/ **Kabul Tarihi:** 14.06.2024/ **Yayın Tarihi:** 20.06.2024

THE IMPORTANCE OF ONE HEALTH COMPONENTS, THEIR RELATIONSHIP WITH THE ECONOMY AND FINANCIAL MARKETS

ABSTRACT: As the human population in the world increases, the needs to be met also increase. In order to meet these needs, harm is caused to the environment and animals. One Health aims to protect and improve human, animal and environmental health together. Human-animal-environment can affect each other positively or negatively. Negativities in one of these can create serious problems. Health and economic crises are the most important problems. Health crises also bring economic crises. In this context, in the study; The changes caused by the COVID-19 pandemic for sectors and countries are examined within the scope of One Health. The introduction section includes definitions of pandemic, economy and economic crisis. Studies on the economic effects of COVID-19 are mentioned in the literature section. The conceptual framework section examines One Health, global pandemics, and the economic impacts of COVID-19. As a result, the measures taken locally and globally to combat the pandemic have increased the degree of impact from the crisis. The fact that countries have a developed or developing economy with health infrastructure and workforce is also important in terms of their degree of impact. With the One Health concept, many disciplines will come together to produce solutions that will minimize these effects.

Key Words: One Health, Environment-Animal-Human Health, Covid-19, Economic Crisis, Financial Markets

Article Type: Research article

Jel Classification: I15, G15, H12

Received: 08.03.2024/ **Accepted:** 14.06.2024/ **Published:** 20.06.2024

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin/Türkiye sedatopal933@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1140-580X

**Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin/Türkiye kyaman@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1267-9228

Kaynak gösterimi için:

Topal, S., ve Yaman, K. (2024). One Health Bileşenlerinin Önemi ve Ekonomi ile İlişkisi. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 10(1), 5-26. DOI: 10.29131/uiibd.1449095

GİRİŞ

Koronavirüs (COVID-19), 2019 Aralık sonlarında Çin’de görülmüştür. Başlangıçta hayvanlardan deniz ürünlerinde tespit edilmiştir (Akçaçı ve Çınaroğlu, 2020). İnsanlar arasında solunum yoluyla bulaşmasından ve uluslararası ulaşımın günümüzde daha kolay olmasından dolayı çok kısa sürede Çin’den tüm dünyaya yayılım göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü bu nedenle 11 Mart 2020’de yeni tip koronavirüs pandemisini ilan etmiştir (Gümüş, 2020). Pandeminin ilan edilmesiyle birlikte birçok ülke virüsün yayılmasına karşı önlemler almıştır. Evden çalışma, uzaktan eğitim, sokağa çıkma yasakları ve seyahat kısıtlamaları başlıca önlemlerdir.

Salgının yayılmasını önlemek için alınan tedbirler ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Uluslararası ticarete ciddi bir azalma yaşanmıştır. İhracat ve ithalat durma noktasına gelmiştir (Akçaçı ve Çınaroğlu, 2020). Salgında, konaklama, ulaşım, eğitim, sanat, eğlence, turizm ve finans gibi neredeyse tüm sektörleri olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle devlet destek paketleri açıklayarak salgının ekonomi üzerindeki etkisini hafifletmeye çalışmıştır (Gümüş, 2020).

Makalede, Covid-19 salgınının ekonomik etkileri ülkeler özelinde ve sektörel olarak literür incelenmektedir ve elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik kapsamında değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak ülkelerin sahip olduğu ekonomik ve siyasi yapı, sağlık alt yapısı ve işgücü, demografik özellikleri de salgından etkilenme durumlarında ayrı önem arz etmektedir.

Epidemi, hastalığın nüfusun beklenenden yüksek bir oranını etkilemesini ifade etmektedir. Epidemi bir coğrafyada, bir toplumda görülen salgın hastalıktır. Pandemi, geniş bir alanda ya da dünya genelinde yayılan ve çok sayıda insanı etkileyen salgın hastalıklardır (Tekin, 2021).

Hong Kong gribi, İspanyol gribi, domuz gribi, kara veba ve kolera, gibi hastalıklar pandemi olarak dünya tarihine geçmiştir. Günümüzde ise AIDS/HIV, MERS ve Covid-19 devam eden pandemilerdir (Tekin, 2021).

Türk Dil Kurumu tarafından ekonomi “insanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/Erişim Tarihi: 08.02.2024>).

Ekonomik kriz kavramı, ani bir şekilde ulusal veya uluslararası düzeyde çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilir. Ekonomik krizler talep ve ücretlerde düşüş; işsizlik ve enflasyonda artış yaratmaktadır. Devlet, bozulan ekonomik krizlerin sonuçlarıyla mücadele ederek, düzeni sağlamalıdır. Ekonomik krizlerden vatandaşlar da etkilenerek işsiz kalabilir ve enflasyonla yaşaması gerekebilir. Ekonomik krizlerle, dış ticaretin azalması, ekonomilerin daralması ve istihdamın azalması gibi sonuçlar yaşanabilir (Koç, 2023). Ekonomik krizler hisse senedi gibi piyasaları etkileyerek borsaları krize dâhil edebilir. Bu gibi sonuçlar ülkeleri zor durumda bırakarak borçlanmalarına sebep olabilir. Ülke para birimi değer kaybedebilir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ekonomik krizlerle mücadele etmeyi zorlaştırıp, kolaylaştırabilir.

LİTERATÜR TARAMASI

Geçmişten günümüze pek çok salgın toplumsal veya ekonomik olarak incelenmiştir. Makale kapsamında Covid-19 pandemisinin ülkelere ve sektörlere olan ekonomik etkileri incelenmektedir.

COVID-19'un iş gücü arzı, üretim, tüketim talebi, kamu harcamaları, GSYİH kaybı, petrol fiyatları, turizm ve seyahat, ticaretteki arz ve talep, ticaret, bankalar ve para politikası üzerine etkileri incelenmiş ve tahminler yapılmıştır.

Albulescu (2020), 21 Ocak-13 Mart 2020 verileriyle ABD ekonomisine COVID-19 ve petrol fiyatlarının nasıl yansıdığını araştırmıştır. COVID-19 vaka sayılarının petrol fiyatlarının ekonomik belirsizliğe neden olduğu görülmüştür.

Al-Awadhi arkadaşları (2020), 10 Ocak-16 Mart 2020 tarihleri arasında COVID-19'un hisse getirilerinin Çin borsası üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda hisse getirileri ile vaka ve ölüm sayıları arasında 24 saatlik değişimlerde negatif ilişki tespit edilmiştir.

Corbet arkadaşları (2020), 11 Mart 2019-10 Mart 2020 arasında saatlik borsa oynaklıkları üzerine yapılan çalışmalarının sonucuna göre Çin'de COVID-19 Shanghai ve Shenzhen borsalarında oynaklığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gormsen ve Koijen (2020), COVID-19'un büyüme oranları ve hisse getirilerine olan etkilerini incelemişlerdir. COVID-19 2020'de ABD'de %17 ve Avrupa Birliği'nde %28 oranında hisse getirilerinin, ABD'de %3,8 ve Avrupa Birliği'nde %6,3 oranında büyümenin azalacağı tahmininde bulunmuşlardır.

Kaygısız (2021) çalışmasında, Türk turizmini konu edinmiştir. COVID-19 öncesinde gelen turist sayısı iyi olan turizm, elde edilen gelir açısından kötüdür. Buna bağlı olarak Covid-19 pandemisi hem fırsatlar sunmakta hem de riskler yaratmaktadır.

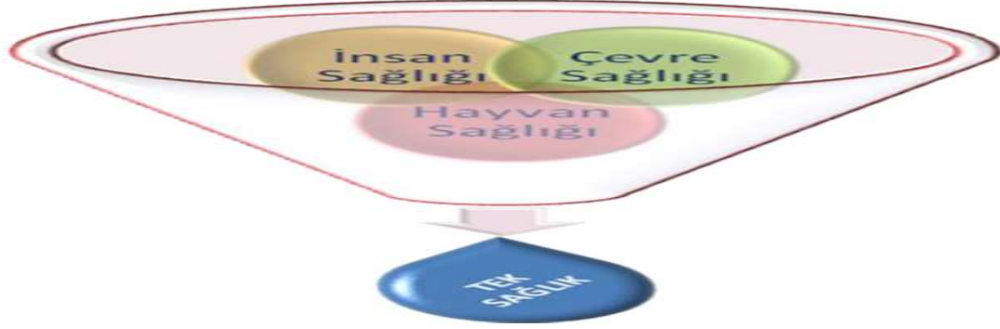
Aslan (2022) çalışmasında, Türkiye'deki otellerin doluluk oranlarını, COVID-19 önlemlerinden dolayı arz ve talep değişikliklerini incelemiştir. Çalışmada, Türkiye'ye gelen ve giden ziyaretçi sayıları baz alınarak, ulaşım sektörü incelenmiş ve pandemi öncesiyle karşılaştırması yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. One Health (Tek Sağlık) Tanımı

Çağımızın son günlerinde bilim ve teknolojik değişimlerle birlikte dünyamızda insan nüfusundaki artış gündem maddesidir. Artan nüfusun temel ihtiyaçlarının giderilebilmesi için dünya zenginlikleri çok fazla kullanılmakta, çevrenin ve ekosistemin dengesi bozulmaktadır. Artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılamak için çarpık kentleşme gibi durumlarla diğer canlıların doğal yaşam alanlarına müdahale edilmektedir. Ulaşım ve enerji ihtiyacının karşılanması için özellikle fosil yakıtların daha çok tercih edilmesi küresel ısınma, iklim değişikliği ve doğal felaketlere sebep olmaktadır. Ayrıca endüstrinin getirmiş olduğu hava kirliliği ve çevre kirliliği de söz konusudur. Bu olumsuzlukların etkisiyle insan, hayvan ve çevre sağlığı bozulmaktadır. Önemli noktalardan bir diğeri de artan nüfusun beslenmek için ormanların yok edilmesi, tarım ilaçlarının aşırı kullanılması, canlıların hayatına sık müdahale

edilmesi sonucu ekosistemin sağlığı bozulmuştur. Bulduğumuz çağın sebebiyet verdiği bu sorunları farklı disiplinlerin görüş ve önerileriyle birlikte ivedilikle kalıcı çözümler geliştirerek aşabiliriz. İnsan, hayvan ve çevre sağlığı sorunlarının çözümü tek sağlık konsepti olabilir. Birbirleriyle yakından ilişkili bu sorunların çözümleri de elbette ortak birkaç çözümden geçmektedir. Şekil 1’de tek sağlık konseptinin bileşenleri gösterilmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2020).

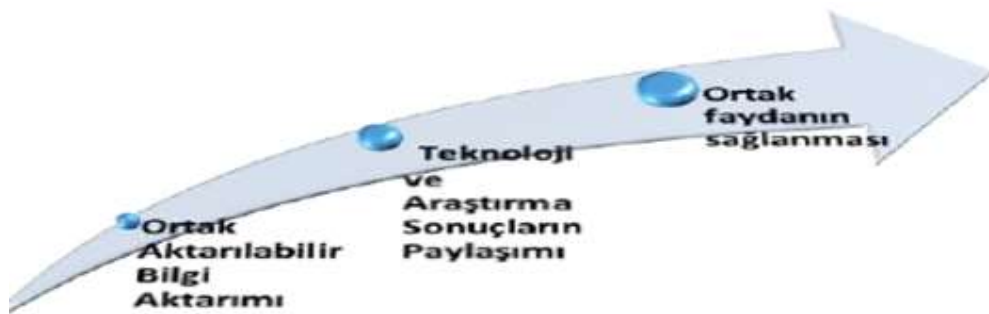

Şekil 1. Tek Sağlık Konseptinin Bileşenleri

Kaynak: Yılmaz ve Yılmaz, 2020.

Tek Sağlık konseptinin şüphesiz, toplum sağlığının korunmasında hekimlik dâhil geniş meslek uygulamalarının bilgisine ve faaliyetlerine öncelikle koruma ve önleme bağlamında entegre edilmelidir. Sağlığın korunması yaklaşık 80 değişik meslek alanı ve disiplinin hizmetleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir (Yılmaz ve Yılmaz, 2020).

Farklı disiplinlerin çalışmalarıyla türler arasında geçiş yapabilen hastalıkların araştırılmasıyla salgınlar ve zoonotik hastalıklarla daha bilinçli ve daha etkili mücadele edilebilir. Ortak bilimsel toplantılar (kongre, sempozyum, konferans, çalıştay) düzenlenerek mesleklerin bilgi ve tecrübelerine başvurularak disiplinlerarası tek sağlık konseptine uygun hedefler belirlenmelidir (Yılmaz ve Yılmaz, 2020).

Şekil 2. Tek Sağlık Konseptinin İşleyişi

Kaynak: Yılmaz ve Yılmaz, 2020.

1.2. One Health Bağlamında Beş Küresel Salgın

Dünya genelinde ciddi kayıplara neden olan ve finansal açıdan ülke ekonomilerini derinden etkileyen beş küresel salgın aşağıdaki gibidir.

1.2.1. Veba Salgını (1347-1350)

On dördüncü yüzyılda, dünya nüfusunda ciddi bir düşüş olmuştur. On dördüncü yüzyılın başındaki kıtlık, Avrupa kıtasında ciddi bir çöküşe sebep olmuştur. Kara Ölüm isimli veba salgınının Avrupa nüfusunun yaklaşık olarak üçte birinin ölümüne sebebiyet verdiği düşünülmektedir (Taşkın ve Akıncı, 2021).

1.2.2. Çiçek Hastalığı Salgını (15.-16. Yüzyıl)

Çiçek hastalığının insanlara tarımsal yerleşimler sırasında bulaştığı düşünülmektedir. Virüsün develerden veya evcilleştirilmiş diğer hayvanlardan insanlara geçtiği genel olarak kabul edilmiştir. Afrika, Asya ve Avrupa'da yayılmış ve söz konusu yüzyıla ait bilinen dünya nüfusunun yaklaşık %3'ünü kapsayan bir ölüm oranına ulaşmıştır (Taşkın ve Akıncı, 2021).

1.2.3. İspanyol Gribi (H1N1) (1918)

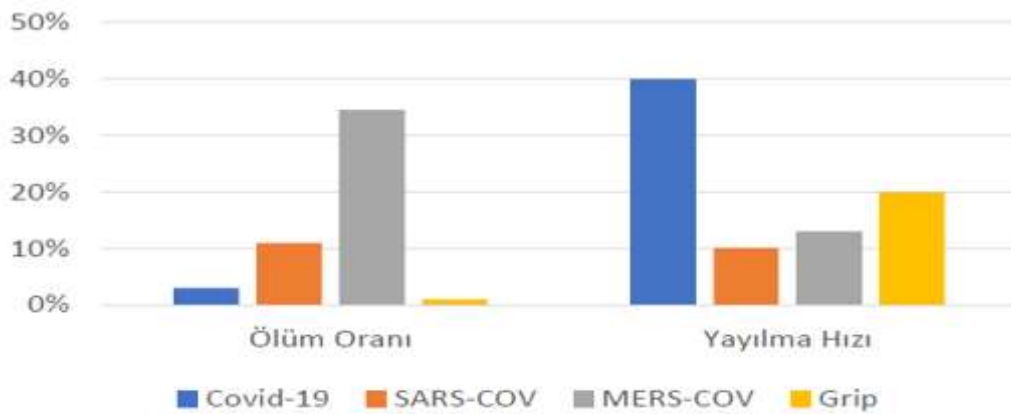
İspanyol gribi, 20. yüzyılın büyük bir bölümünde savaştan dolayı unutulmuştur. 19 ulusun savaşta olduğu, karmaşa ve yokluk gribin bulaşmasını desteklemiştir. Birkaç ay içinde 50 milyondan fazla kişinin ölümüne neden olduğu düşünülmektedir (Taşkın ve Akıncı, 2021).

1.2.4. Asya Gribi (1957-1958)

Asya gribi Çin'de ortaya çıkmıştır. Kısa sürede 4 kıtaya yayılmış ve çok geçmeden her kıtada bulaşa rastlanmıştır. Virüsün küresel çapta yayılması on ay sürmüştür. İngiltere 3,550 kayıp bildirmiştir. ABD'de virüsün etkili olduğu 1958 Mart ayında 69,800 kayıp olmuştur. Bu salgın dünya genelinde yaklaşık 820 milyon enfekte ve 2 milyon kayıpla sonlanmıştır (Taşkın ve Akıncı, 2021).

1.2.5. Covid-19 (2019-günümüz)

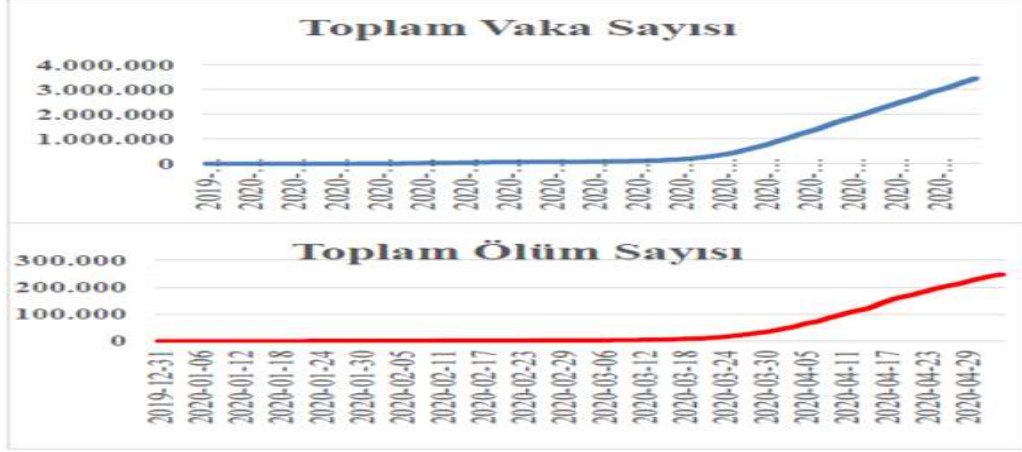
Covid-19 virüsü, bir RNA virüsü olup yüksek solunum yetmezliğiyle kendini göstermektedir. 31 Aralık 2019 tarihinde ilk olarak Çin'de gözlemlenmiştir. Daha önce karşılaşılmamış yeni bir virüsün hayvanlardan insanlara bulaştığı fikri üstünde durulmuştur (Taşkın ve Akıncı, 2021).

Grafik 1. Koronavirüslerin Ölüm ve Yayılma Oranları

Kaynak: Şahin, 2022.

Grafikte 1'de grip ile koronavirüs ailesinin türlerine göre ölüm ve yayılma oranları görülmektedir. Koronavirüs en hızlı yayılan virüstdür. Fakat MERS-COV daha fazla ölüm oranına sahiptir.

Grafik 2. Dünya'daki Covid-19 Salgınının Toplam Vaka ve Toplam Ölüm Sayıları

Kaynak: Kılıç, 2020.

Grafik 2’te Covid-19 salgınının yayılma hızı diğer salgınlara kıyasla oldukça yüksektir. Bu durum dünyanın küresel bir köy haline gelmesiyle yakından ilişkilidir. Dünyada 208 ülkenin 196’sında salgın yaşanmıştır. Pandeminin ilan edilmesinden on gün sonra 22 Mart 2022’de toplam vaka sayısı 469.212.705 olarak kaydedilmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

Tablo 1. Geçmişten Günümüze Salgınlar (1965-01.05.2021)

Sıra	Salgının Görüldüğü Zaman Aralığı	Salgının Adı	Salgının Sebep Olduğu Tahmini Ölüm Sayısı
1	165-180	Antonine Salgını	5 milyon
2	541-542	1.Veba Salgını	30-50 milyon
3	735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
4	1347-1351	2. Veba Salgını	200 milyon
5	1520	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon
6	1629-1631	İtalyan Vebası	1 milyon
7	1665	Londra Büyük Vebası	100 bin
8	1817-1923	Kolera Pandemileri 1-6	1 milyon üzeri
9	1885	3. Veba Salgını	12 milyon
10	1800 Sonu	Sarı Humma	100-150 bin
11	1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
12	1918-1919	İspanyol Gribi	40-50 milyon
13	1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
14	1968-1970	Hong-Kong Gribi	1 milyon
15	1981-Günümüz	HIV/AIDS	35 milyon üzeri
16	2002-2004	SARS	770
17	2009-2010	Domuz Gribi	200 bin

18	2014-2016	Ebola	11 bin
19	2015- Günümüz	MERS	850
20	2019- Günümüz	COVID-19	3,2 milyon

Kaynak: Eşsiz ve Durucan, 2021.

Tablo 1’de 1965’ten günümüze kadar olan salgınlar yer almaktadır. Bu salgınlardan 18 tanesi sonlandırılabilmişken 3 tanesi (HIV/AIDS, MERS, COVID-19) günümüzde devam etmektedir. Salgınlarda verilen kayıp aralıkları ise 850 kişi ile 50 milyon kişi civarındadır. Kayıp sayılarını geçmişten günümüze sağlık olanaklarının yeterliliği, ülkelerin savaş halinde olup olmaması, gelişmişlik düzeyi gibi nedenler de etkilemektedir.

2. ONE HEALTH ve EKONOMİK ETKİLERİ

Covid-19 pandemisi ülke ekonomilerinin çeşitli sektörlerine farklı şekillerde etki etmiştir. Dünya genelinde sektörlerin etkilenme derecelerine bağlı olarak işsizlik, enflasyon, uluslararası ticarete durgunluk, arz ve talep değişiklikleri gibi ekonomik sonuçlar meydana gelmiştir. Bu etkiler bazı ülke ve ülke gruplarına göre incelenmektedir.

Tablo 2. Dünyada Sektörlerin COVID-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri

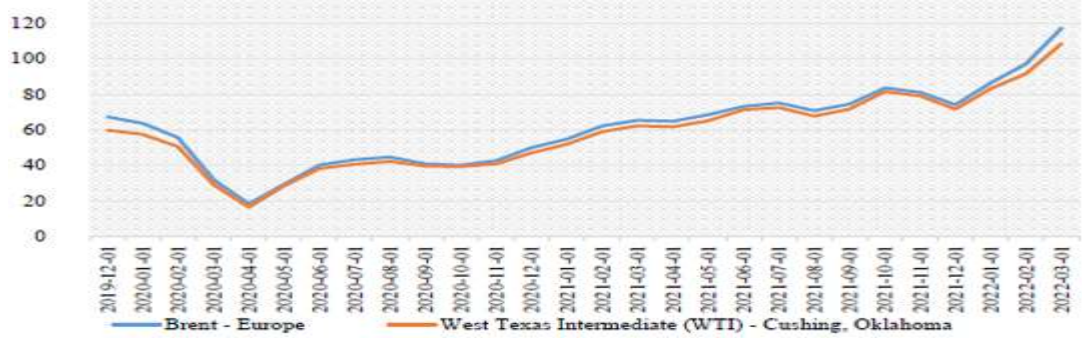
Sektörler	Covid-19 Pandemisinden Etkilenen Üretim Miktarı
Toptan ve perakende ticaret	Yüksek
İmalat	Yüksek
Emlak, idari ve destek hizmet faaliyetleri	Yüksek
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	Yüksek
Sanat, eğlence, dinlence, spor ve diğer hizmetler	Orta-Yüksek
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	Orta-Yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve sigorta hizmetleri	Orta
Madencilik ve taş ocakçılığı	Orta
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Düşük-Orta
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük
Kamu hizmetleri (elektrik, gaz, vb. üretimi ve dağıtımı)	Düşük

Kaynak: Kara, 2020.

Tablo 2’de dünyadaki sektörler, pandemiden etkilenme derecesine göre üretim miktarları açısından sıralanmaktadır. Toptan ve perakende ticaret, üretim, konaklama ve yiyecek sektörleri pandemiden en fazla etkilenmişlerdir. Sanat, eğlence, spor, ulaştırma, depolama ve haberleşme sektörleri de etkilenmiştir. Sağlık, eğitim ve kamu hizmetleri pandemiden az etkilenmişlerdir (Kara,2020).

2.1. ABD ve COVID-19

Salgından en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Amerika Birleşik Devletleri pek çok başlıkta incelenmesi gereken bir devlettir.

Grafik 3. Brent Petrol ve West Texas Intermediate Ham Petrol Varil Fiyatları

Kaynak: Gökpınar, 2022.

Grafik 3'te, BP (2020) raporuna göre pandemiyle birlikte yaşanan üretim ve tüketimdeki azalma önemli petrol ithalatçıları Çin (toplam ithal edilen ham petrolün %22,6'sı), ABD (%12,5) ve Hindistan'ın (%9,7) petrol talebini azaltmalarına sebep olmuştur. 2020 Nisan'da Brent petrol fiyatları 18,38'e WTI ise 16,55 dolara düşmüştür. 2020'nin 3. çeyreğiyle birlikte normalleşme tedbirlerine bağlı olarak olumlu gelişmeler olmuş ve petrol talebinin artacağına yönelik varsayımlar petrol fiyatlarını yeniden yükselişe geçirmiştir (Gökpınar, 2022).

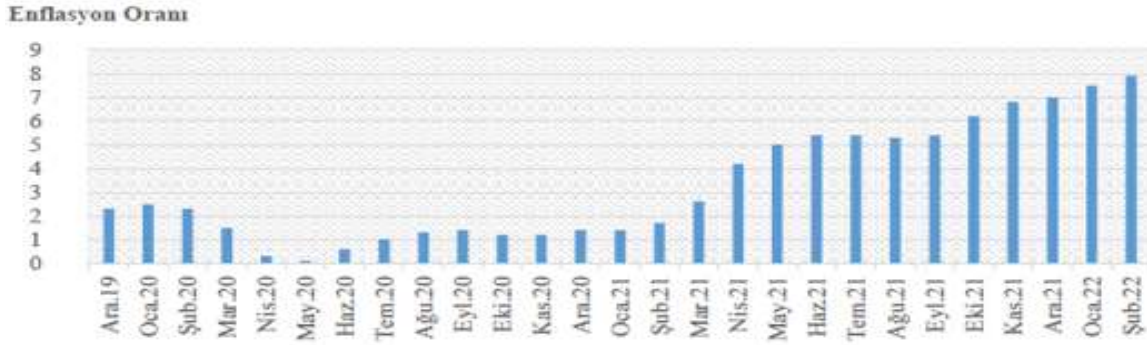
Petrol fiyatlarında Covid-19 salgınına bağlı olarak ciddi düşüşler yaşanmıştır. 6 Ocak 2020'de 71 dolar olan Brent petrolün varil fiyatı 22 Nisan 2020'de 18 dolara gerilemiştir. Söz konusu iki tarih arasında %74 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'ya göre, 2020'de petrol talebi %57 oranında azalmıştır. Petrol talebinin azalmasından ötürü petrol depolama kapasiteleri de dolmuştur (Şenol, 2020).

Grafik 4. ABD İşsizlik Oranı

Kaynak: Gökpınar, 2022.

Grafik 4'e göre ABD'de salgının yarattığı arz eksikliği istihdamı da kötü etkilemiştir. Salgında işsizlik seviyesini ölçmek zorlu bir durum olmuştur. Çünkü Covid-19 hakkındaki derin belirsizlik durumu işten çıkarmaların geçici mi olacağını yoksa kalıcı mı olacağını öngörmeyi güçleştirmiştir. Dolayısıyla istihdam ve üretim bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Gökpınar, 2022).

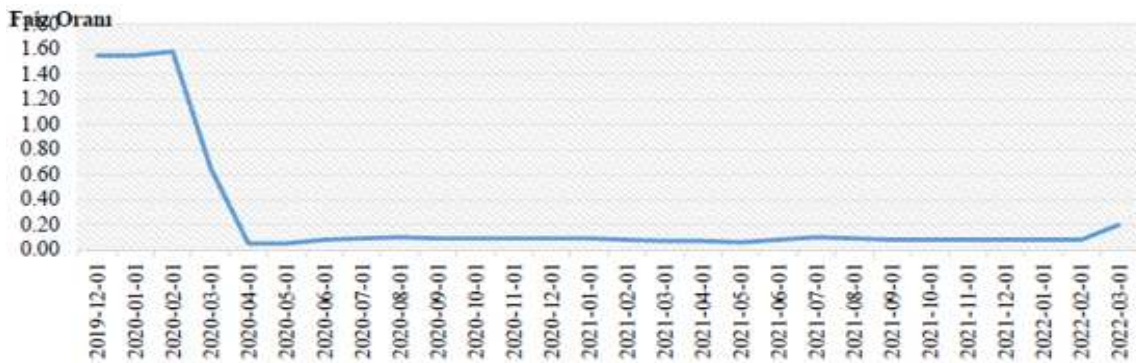

Grafik 5. ABD’de Covid-19 Tüketici Fiyat Endeksi 12 Aylık Değişim Oranları (%)

Kaynak: Gökpınar, 2022.

Grafik 5’e göre, Covid-19 pandemisiyle birlikte enflasyon oranları çok yükselmiştir. ABD’de salgın sürecindeki enflasyonu ABD’nin son 40 yılında görmüş olduğu en yüksek enflasyondur. Enflasyonda en son 1980’li yıllarda bu kadar yüksek oranlara rastlanılmıştır (Gökpınar, 2022).

Covid-19 pandemisi ülkelerin çeşitli konulardaki dirençlerini açığa çıkarmıştır. Devletler çok boyutlu zorlu ekonomik ve sağlık koşullarıyla mücadele etmişlerdir. ABD’de pandemiye karşı mali önlemler olarak çok sayıda acil destek ve önlem paketiyle ekonomiye müdahale etmiştir. ABD gibi gelişmiş ülkelerin pandemiyle mücadele çerçevesinde piyasalara sağlamış olduğu tüm destekler, fiyatlar genel düzeyini dengesizleştirmiştir. Bu durum ise küresel enflasyon sorununu gündeme getirmiştir. Uygulanan politikalar ve sonuçları stagflasyon riskini tetiklemiştir. Dolayısıyla ABD, ülkelerin merkez bankaları uygulayacakları ekonomi politikalarıyla bir mali krize, kredi sıkışıklığına veya borç krizine yol açmadan önlemler almalıdırlar. Aksi halde pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri yepyeni ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorundadır. Özellikle gelişmiş ülkeler parasal yöntemlere başvururken gelişmekte olan ülkeler tüm riskleri detaylarıyla düşünmelidir (Gökpınar, 2022).

Grafik 6. ABD Covid-19 Federal Fonlama Faizi

Kaynak: Gökpınar, 2022.

Grafik 6’ya göre, Covid-19, 2019-2022 arasında faiz oranlarını oldukça etkilemiştir. Merkez bankaları fiyat istikrarını, piyasaları ve büyümeyi engelleyecek durumlar söz konusu olduğunda para politikaları aracılığı ile bu engellere müdahale etmektedirler. Covid-19 krizinin ardından FED fonlama faizini toplamda 150 baz puan ile %0-0,25 aralığına indirmiştir. Ayrıca, FED bilançosu yaklaşık 8,95 trilyon ABD dolarına kadar çıkarılmıştır (Gökpınar, 2022).

Koronavirüsten ciddi derecede etkilenen ülke ABD (vakaların %31,3, ölümlerin %28,36'sı)'dir. ABD ve Avrupa Birliği (AB)'nin salgından en fazla etkilenen ülkelerin Avrupa kıtasında yer almasından ötürü ekonomik olarak etkilenmesi normaldir. ABD ve AB'nin arz ve talep şoklarından sonra resesyona girmesi dünya ekonomisini küçülme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Ergin Ünal ve ark, 2020).

2020 yılının başlarında meydana gelen %8,9'luk daralma 2008 küresel finans krizinden sonra ABD ekonomisinin yaşadığı en yüksek daralma olmuştur. 2020'nin 2. çeyreğinde Çin hariç neredeyse tüm ülkelerde ekonomik daralma görülmüştür. Çin'de ise 2020 yılının ilk çeyreğinde ekonomik daralma olmuştur. ABD ekonomisi üretim artışının uzun sürmesinden ötürü aşamalı olarak toparlanmaya çalışmıştır. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde kayda değer bir toparlanma söz konusudur. 2020 yılının son çeyreğe girerken tekrar yavaşlamıştır (Gökpinar, 2022).

2.2. Seçilmiş Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ve COVID-19

Avrupa Birliği ekonomik hacimleri büyük olan dünyada önde gelen bazı ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerin bazılarında Covid-19 pandemisinin yaratmış olduğu etkiler incelenmektedir.

Tablo 3. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerin Yıllık Büyüme Oranları

Ülkeler	2018	2019	2020
Almanya	1,1	1,1	-4,6
Avusturya	2,5	1,5	-6,7
Belçika	1,8	2,1	-5,7
Danimarka	2,0	2,1	-2,1
Fransa	1,9	1,8	-7,9
Hollanda	2,4	2,0	-3,8
İspanya	2,3	2,1	-10,8
Finlandiya	1,1	1,3	-2,9

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 3'te AB ülkelerinden bazılarının 2018-2020 dönemine dair yıllık büyüme oranları gösterilmektedir. Pandeminin ülkelerin ekonomik büyüme oranları üzerinde ciddi şekilde olumsuz etkileri olmuştur (Levent ve Özen, 2022). Tabloya göre seçilen tüm ülkelerde ekonomik büyüme oranlarında ciddi şekilde düşüşler meydana gelmiştir.

Tablo 4. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerin İşsizlik Oranları

Ülkeler	2018	2019	2020
Avusturya	4,9	4,6	5,4
Belçika	6,0	5,4	5,6
Danimarka	5,3	5,1	5,8
Finlandiya	7,5	6,8	7,9
Fransa	9,1	8,5	8,1
Almanya	3,5	3,2	3,9
Hollanda	3,8	3,4	3,9
İspanya	15,4	14,2	15,6

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 4 bazı AB ülkelerinde 2018-2020 dönemindeki işsizlik oranlarını konu edinmektedir. Buna göre, Fransa'da işsizlik oranları düşmüştür. Fakat AB üyesi diğer ülkelerde Covid-19 salgınına bağlı olarak işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır (Levent ve Özen, 2022).

Tablo 5. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerde Mal İhracatı

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Avusturya	143.304.4	145.442.5	157.881.7	176.140.3	169.980.7	157.631.3
Belçika	250.663.5	268.891.9	299.973.9	325.950.7	315.788.3	295.320.5
Danimarka	103.369.5	103.841.0	111.083.5	119.346.2	121.427.7	119.249.2
Finlandiya	58.809.6	58.303.8	67.022.3	74.264.3	72.679.4	68.018.4
Fransa	521.999.2	520.961.7	558.273.0	613.358.9	597.284.4	502.608.7
Almanya	1.294.127.0	1.303.980.0	1.416.806.0	1.525.901.0	1.460.450.0	1.356.681.0
Hollanda	464.110.3	465.451.3	519.407.4	572.296.7	548.819.5	528.299.8
İspanya	280.478.7	286.914.0	317.021.4	343.681.8	329.848.9	301.468.3

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 5'de bazı AB üyesi ülkelerde 2015-2018 döneminde mal ihracatı sürekli bir artış trendindedir. Bununla birlikte 2019-2020'de ise Covid-19 salgınından ötürü mal ihracatı düşmüştür. 2020 yılında ülkelerin mal ihracatı ciddi bir seviyelerde azalma trendine girmiştir (Levent ve Özen, 2022).

Tablo 6. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerde Mal İthalatı

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Avusturya	140.779.6	142.554.1	156.657.5	174.819.7	165.713.6	154.175.0
Belçika	248.798.7	266.926.8	297.319.2	328.181.3	312.642.9	290.037.5
Danimarka	88.999.1	86.844.4	96.044.5	106.434.8	102.962.0	100.534.8
Finlandiya	56.689.7	58.277.2	65.331.5	73.955.1	70.101.4	64.672.7
Fransa	554.019.8	556.650.8	610.276.9	673.508.2	649.495.8	570.902.9
Almanya	1.018.579.0	1.024.856.0	1.129.268.0	1.260.849.0	1.218.078.0	1.140.701.0
Hollanda	391.508.5	392.793.6	438.307.8	487.782.4	481.540.0	454.533.4
İspanya	303.415.1	302.706.6	341.862.9	378.267.1	359.799.2	311.831.4

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 6'da AB üyesi bazı ülkelerde 2015-2018 dönemine kadar mal ithalatı istikrarlı bir seyir göstererek sürekli artmıştır. 2019-2020 dönemlerinde pandeminin etkileri bariz olarak görülmekte ve mal ithalatının düşmesine sebep olmaktadır (Levent ve Özen, 2022).

Tablo 7. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerde Aylık Enflasyon Oranları

Ülkeler	2021-Aylık									
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim
Avusturya	0.8	1.2	2.0	1.9	2.8	2.8	2.9	3.2	3.3	3.7
Belçika	0.3	0.5	0.9	1.2	1.5	1.6	2.3	2.7	2.9	4.2
Danimarka	0.6	0.6	1.0	1.5	1.7	1.7	1.6	1.8	2.2	3.0
Finlandiya	0.9	0.9	1.3	2.1	2.2	2.0	1.9	2.2	2.5	3.2
Fransa	0.6	0.6	1.1	1.2	1.4	1.5	1.2	1.9	2.2	2.6
Almanya	1.0	1.3	1.7	2.0	2.5	2.3	3.8	3.9	4.1	4.5
Hollanda	1.6	1.8	1.9	1.9	2.1	2.0	1.4	2.4	2.7	3.4
İspanya	0.5	-0.0	1.3	2.2	2.7	2.7	2.9	3.3	4.0	5.4

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 7'ye göre enflasyon oranlarında yer yer artış ve azalışlar yaşanmıştır. Fakat son aylarda ülkelerin tümünde enflasyon oranları artmıştır. Covid-19 salgınının enflasyon üzerinde etkisi incelendiğinde aylar bazında değişkenlik olduğu görülmektedir (Levent ve Özen, 2022).

Tablo 8. Seçilmiş AB Üyesi Ülkelerde Faiz Oranları

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Avusturya	0.75	0.38	0.58	0.69	0.06	-0.22
Belçika	0.84	0.48	0.72	0.80	0.19	-0.15
Danimarka	0.69	0.32	0.48	0.46	0.19	-0.36
Finlandiya	0.72	0.37	0.55	0.66	0.07	-0.22
Fransa	0.84	0.47	0.81	0.78	0.13	-0.15
Almanya	0.50	0.09	0.32	0.40	0.25	-0.51
Hollanda	0.69	0.29	0.52	0.58	0.07	-0.38
İspanya	1.74	1.39	1.56	1.42	0.66	0.38

Kaynak: Levent ve Özen, 2022.

Tablo 8’de bazı AB ülkelerinde yıllık faiz oranlarında azalışlar ve artışlar yaşanmıştır. Ancak 2020’de yıllık faiz oranlarındaki azalmanın Covid-19 pandemisinden kaynaklandığı görülmektedir (Levent ve Özen, 2022).

8 AB üyesi ülkede yıllık ekonomik büyüme oranları ciddi derecede olumsuz etkilenmiştir. İspanya’da ekonomik büyüme oranları daha fazla etkilenmiştir. Fransa haricinde tüm ülkelerde işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır. Ayrıca mal ihracatı ve ithalatı, faiz ve enflasyon oranları ile toplam işgücüne katılım oranlarında da olumsuzluklar görülmüştür. Covid-19 salgını ülkelerin ekonomik kalkınma-büyüme hedeflerine ulaşmasında aşılması gereken önemli bir engel konumundadır (Levent ve Özen, 2022).

2.3. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler ve COVID-19

Covid-19 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere aynı derece de etki etmemiştir. Ülkelerin sektörlerine göre yüksek veya düşük oranda etkilendikleri ekonomik göstergeler bulunmaktadır. Bu göstergeler aşağıda incelenmektedir.

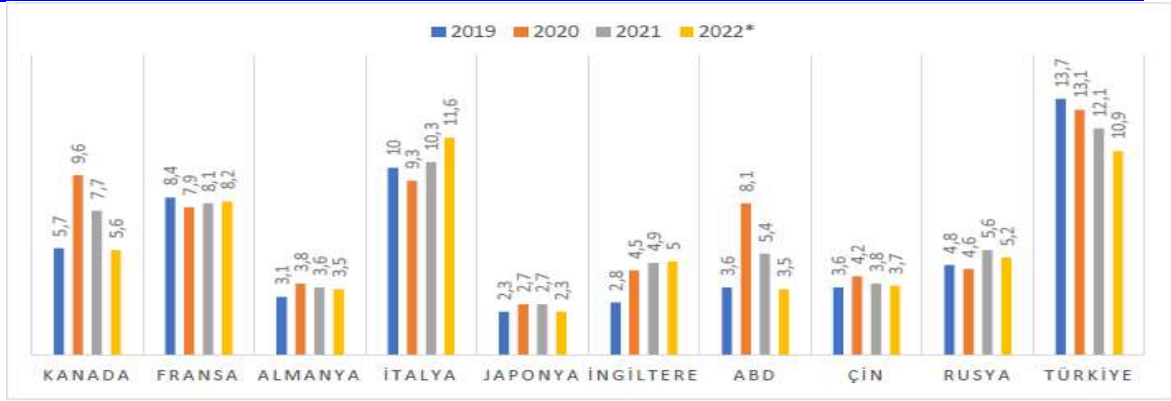
Tablo 9. Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranları (%)

	2019	2020	2021	2022
Almanya	1,1	-4,6	3,1	4,6
Fransa	1,8	-8	6,3	3,9
İtalya	0,3	-8,9	5,8	4,2
Japonya	0	-4,6	2,4	3,2
İngiltere	1,4	-9,9	6,8	5,0
Kanada	1,9	-5,3	5,7	4,9
Çin	6,0	2,3	8,0	5,6
Rusya	2,0	-3,0	4,7	2,9
ABD	2,2	-3,4	5,9	5,1
Türkiye	0,8	1,7	8,9	3,2

Kaynak: Ünüvar ve Aktaş, 2022.

Tablo 9’a göre, 2019 yılı itibarıyla Çin hariç söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme oranları oldukça düşük seviyededir. Çin, %6,0 ile en büyük büyüme oranına sahipken, Japonya 0 ile en küçük büyüme oranına sahiptir. 2020 verilerinde söz konusu ülkeler çerçevesinde son derece ciddi bir ekonomik daralma gözlemlenmektedir. Bu durumun başlıca sebebi kötü giden ekonomik şartların üstüne bir de Covid-19 salgınının eklenmesidir. Bu bağlamda alınan önlemler ışığında, uluslararası ticarete ara verilmesi, ayrıca tüketicinin azalmasına da bağlı olarak üretimin azalması başlıca nedenlerdendir. Bu bağlamda İngiltere % -9,9 ile 2020 yılının en büyük negatif büyüme verisine sahiptir. İngiltere’yi, % -8,9 ile İtalya takip etmektedir. Çin, %2,3 ile 2020’nin en büyük büyüme oranına sahiptir. Türkiye %1,7 ile ikinci sıradadır. Türkiye 2021 yılı aşı uygulamaları neticesinde en büyük pozitif büyüme oranına sahiptir. Çin, %8 ile ikinci sıradadır (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

2022 yılı tahmini büyüme verilerine göre en fazla büyüme oranı 2021’e göre azalmıştır. Çin’de %5,6’lık bir büyüme gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Almanya’da %4,6 ve Japonya’da %3,2 ile 2021 yılından daha fazla büyüme beklenmektedir. Türkiye 2021’de %8,9 büyüme görülmüştür. 2022’de ise %3,2’lik bir büyüme sağlaması öngörülmektedir (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

Grafik 7. Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Ünüvar ve Aktaş, 2022.

Grafik 7’ye göre Covid-19, 2020 yılı itibarıyla ciddi bir işsizlik sorununun Kanada ve ABD haricinde ortaya çıkmadığı görülmektedir. Kanada’da 2019’daki işsizlik oranı %5,7 iken, 2020’de %3,9’luk artışla %9,6 seviyesindedir. Bu oran 2021’de 1,9’luk düşüş ile %7,7 olarak görülmüştür. Kanada’nın 2022 yılı için işsizlik oranının 2019’daki seviyesine geri döneceği tahmin edilmektedir. ABD için ise 2019’daki %3,6 olan işsizlik oranı 2020 yılına %8,1’e 4,5’lik bir artışla gelmiştir. 2021 yılında işsizlik 2,7 azalarak %5,4 oranına ulaşmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin 2022 yılı tahminlerine göre bu oranın 2019 yılındaki verilere geri döneceği öngörülmektedir. Çin işsizlik oranlarından az etkilenmiştir. Çin hükümeti ülkelerinde başlayan bir virüse karşı ekonomik anlamda bu salgından düşük seviyelerde etkilenmiş ve oldukça hızlı toparlamıştır (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

Türkiye’de bahsi geçen ülkelerle hemen hemen benzer bir durum sergilemiştir. Ancak 2019’dan 2022’ye kadar olan dönemde 2,8’lik bir iyileşme görülerek 2019’da %13,7 seviyesinde seyreden işsizlik oranı 2022 tahminlerine göre %10,9 civarlarında gerçekleşeceği düşünülmektedir. Türkiye’nin genel durumundan bahsetmek gerekirse Türkiye grafiğe göre her yıl daha fazla işsizlik oranı kaydetmiştir. Söz konusu incelemenin gelişmekte olan bir ülke ile gelişmiş ülkeler arasında yapıldığı akıllara getirilmelidir (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

Tablo 10. COVID-19 Krizine Karşı Uygulanan İstihdam Tedbirleri

Ülkeler	Türkiye	Almanya	ABD	İngiltere	Çin	Japonya	İspanya	Güney Kore	Rusya
Tedbirler									
Kayıt dışı veya kendine hesabına çalışanlar için destek		✓		✓		✓	✓	✓	✓
İşsizlik yardımları									
Ücret sübvansiyonları	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
Yeni çalışma düzenlemeleri		✓					✓	✓	
Hastalık izni için sübvansiyonlar	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
İşten çıkarma sınırlamaları	✓				✓				

Mesleki eğitim sübvansiyonları					✓			✓	
--------------------------------	--	--	--	--	---	--	--	---	--

Kaynak: Kara, 2020.

Tablo 10, seçili bazı ülkelerde (Türkiye, Almanya, Çin, ABD, İspanya, Japonya, Rusya ve Güney Kore) alınan istihdam tedbirleri yer almaktadır. Söz konusu tedbirler ülkelere göre farklılık göstermektedir. Benzer tedbirler uygulansa dahi ayrılan bütçelere göre desteklerin içeriği de farklılaşmaktadır (Kara, 2020).

Tablo 11. Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Mal ve Hizmet, İthalat ve İhracat Verileri (%)

	İTHALAT				İHRACAT			
	2019	2020	2021	2022*	2019	2020	2021	2022*
Kanada	0,3	-11,2	12,7	10,3	1,2	-10,5	5,0	8,4
Fransa	2,3	-12,1	8,0	5,9	1,5	-16,1	7,4	6,9
Almanya	2,8	-9,1	8,6	6,9	1,1	-1,0	9,3	5,9
İtalya	-0,6	-12,5	13,4	10,2	1,6	-13,7	12,9	9,4
Japonya	0,9	-7,2	9,4	9,0	-1,4	-11,7	13,1	7,7
İngiltere	2,7	-17,8	1,6	9,8	2,6	-16,4	0,3	8,7
ABD	1,1	-8,9	14,1	8,6	-0,6	-13,5	5,4	8,1
Çin	-3,6	-1,3	19,1	8,4	0,4	2,2	19,6	4,6
Rusya	2,8	-12	17,3	6,8	-3,3	-4,2	3,1	5,5
Türkiye	-4,2	7,9	3,4	10,4	7,8	-14,8	21,3	6,9

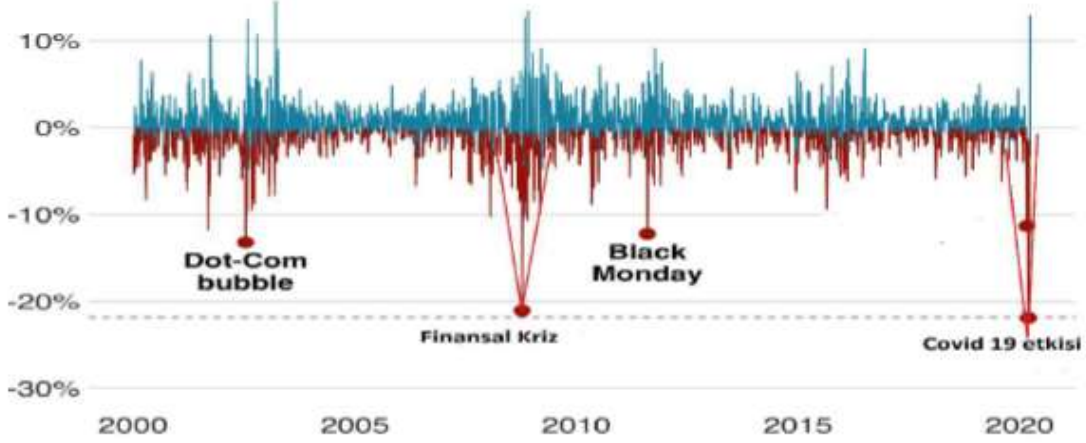
Kaynak: Ünüvar ve Aktaş, 2022.

Tablo 11, incelendiğinde Çin, İtalya ve Türkiye 2019 ithalat verileri 2018’e göre azalma yaşamıştır. Bu durum ülkeler için olumlu bir ilerlemedir. 2020 yılında ise Covid-19 salgınından dolayı uluslararası hareketliliğe ara verme tedbiri alınmıştır. Bu tedbir neticesinde 2020 yılı ithalat ve ihracat oranlarında önemli derecede düşüşler olmuştur. Ülkeler bazında 2020’de ithalat %-17,8; ihracat %-16,4 ile İngiltere bu oranlarının en fazla düştüğü ülke olmuştur. Covid-19 salgınında Çin, 2020’de %-1,3 ithalat ve %2,2 ihracatla ihracat fazlası vermiştir. Pandeminin ciddi bir döneminde böyle bir artışın yaşanması oldukça önemli bir durumdur (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

2021’de Covid-19 için aşılarının uygulanması yaygınlaşmış ve ülkelerde kontrollü serbestleşmeye geçilmiştir. Serbestleşme ile birlikte uluslararası hareketlilik yeniden ivme kazanmış, üretim ve tüketimi artmıştır. Çin 2020’de ihracat fazlası vermiştir. 2021’de ithalat ve ihracat birbirini ancak tamamlayabilmiştir. Türkiye’de 2020 yılı için ihracat ithalatı karşılar niteliktedir. 2021 yılında Türkiye %3,4 ithalat ve %21,3 ihracat verileriyle yüksek seviyede ihracat fazlası vermiştir. 2022 yılının genel olarak ihracatın ithalatı karşılayacağı bir yıl olacağı düşünülmektedir. Çin ve Türkiye için bu durum ters yapıdadır. Çin’de ihracatın ithalatı karşılayabilme potansiyelinde %8,4 ithalata karşılık %4,6 ihracat gerçekleştirilmesinden ötürü gerileme söz konusu olabilir. Türkiye’de 2021’de ihracat fazlası yüksekken 2022’deki durumunun bunun aksine olacağı, %10,4 ithalat verisine karşılık %6,9 ihracat yapacağı tahminler arasındadır (Ünüvar ve Aktaş, 2022).

2.4. Dünya ile Türkiye’de Borsa ve COVID-19

Borsalar ekonomik, politik, sosyal, kültürel gelişmelere ve ortaya çıkan yeni oluşumlara karşı çok hızlı tepki vermektedir. Borsa endekslerindeki düşüşler ekonomik belirsizliklere ve risklere karşı bir uyarı niteliğindedir. Covid-19 virüsüne yönelik ilaç ve aşı bulunamaması, tedavi sürecine geç geçilmesi salgının dünya genelinde hızla yayılması, salgının nasıl önlenebileceğine yönelik yöntemlerin belirsiz olması gibi konular borsalarda sert dalgalanmalara neden olmuş ve tarihi düşüşler meydana getirmiştir (Şenol, 2020).

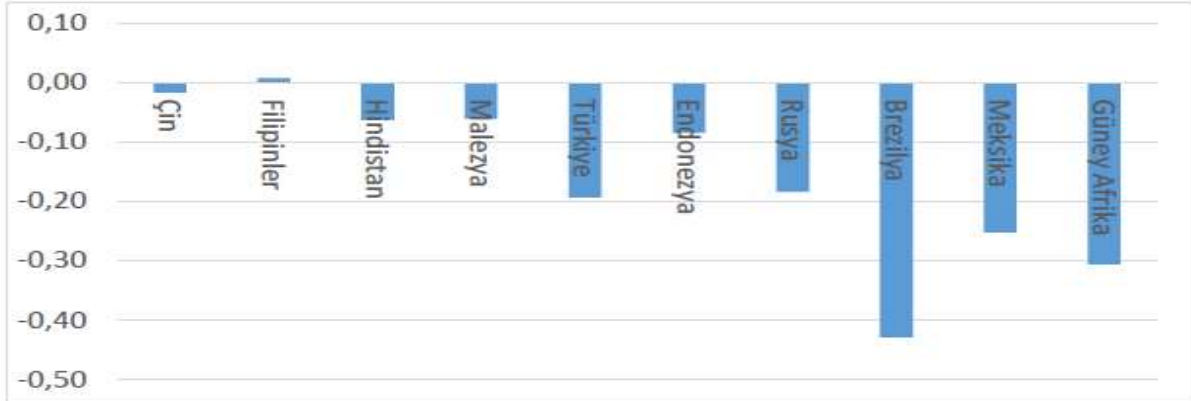

Grafik 8. Covid-19 Pandemisinin Dünya Borsalarına Etkisi

Kaynak: Alpago ve Oduncu Alpago, 2020.

Grafik 8’de Covid-19’un, 1995 ile 2000 yıllarında görülen Dot-Com Balonu ve 2008 yılındaki Kara Pazartesi’ye kıyasla dünya borsalarını sert bir şekilde sarstığı görülmektedir. Pandemi dünya borsa endekslerinde %35 oranında bir dalgalanmaya sebep olmuştur. ABD borsasında %20’lik bir düşüşün dünya borsalarında ise %35’lik sarsıntının ne kadar ciddi finansal kayıplar olduğu gözler önüne serilmiştir. Çok uluslu işletmeler, finans alanı ve borsa endeksleri pandemi nedeniyle direkt etkilenmiştir (Yetgin, 2020).

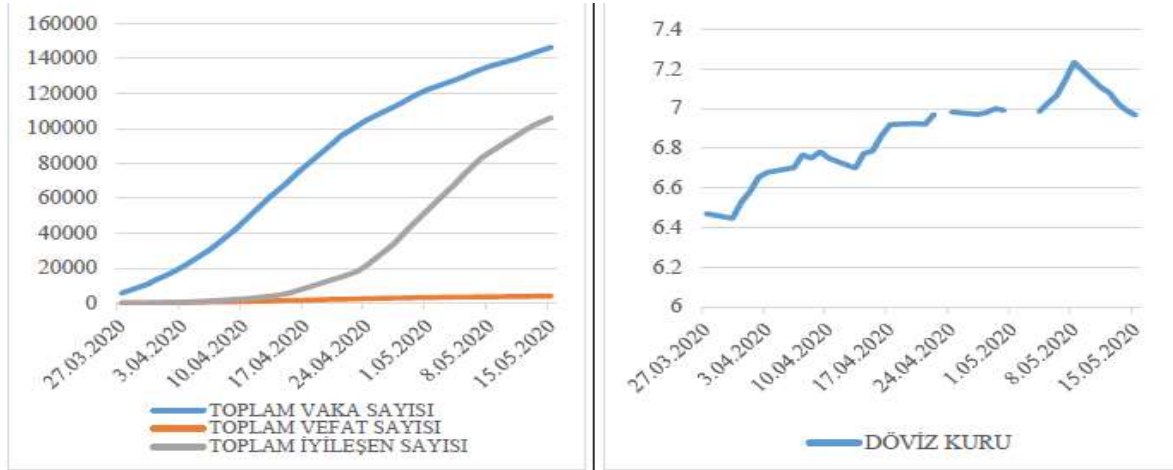
20 Şubat’tan 23 Mart 2020’ye kadar borsalarda çok sert düşüşler görülmektedir. Söz konusu dönemde önemli borsa endeksleri yaklaşık %30 civarında kayıplar vermiştir. Ocak 2020’den 23 Mart 2020’ye kadar bazı borsa endekslerinde sırasıyla S&P 500 %31, Dow Jones %34, FTSE 100 %34, DAX %35, NIKKEI 225 %27, Shanghai %14 ve BİST 100’de %29 kayıp meydana geldi. Ayrıca borsalarda oynaklıklarda yükselmeler meydana geldi (Şenol, 2020).

Grafik 9. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Döviz Kur Getirisi (1 Ocak-11 Mayıs 2020)

Kaynak: Şenol, 2020.

Grafik 9'a göre, Covid-19 salgınıyla gelişmekte olan ülkelerin para birimleri ABD Doları karşısında değer kaybetmiştir. Belirsizlik ve risk ortamı ulusal paralardan rezerv paralara geçilmesine neden olmuştur. Mart 2020'de gelişmekte olan ülkeler 100 Milyar dolardan fazla portföy yatırımı çıkmıştır. Söz konusu portföy yatırım çıkışı 2008 küresel krizinin aynı dönemindeki tutarının üç katından fazladır. Böylelikle sırasıyla Brezilya Reali (%43), Güney Afrika Randı (%31), Meksika Pesosu (%25) ve Türk Lirası (%19) en büyük değer kayıplarıdır (Şenol, 2020).

Grafik 10. Türkiye'de Korona Virüs Verileri ve Döviz Kuru (ABD Doları)

Kaynak: Ergin Ünal ve ark, 2020.

Grafik 10'dan anlaşılacağı üzere Türkiye'de vakaların artış trendiyle dolar kurundaki artış trendi benzerlik göstermektedir. Özellikle 08 Mayıs 2020'de 7.23 ile döviz zirveyi görmüştür. Hayata geçirilen normalleşme basamaklarıyla vaka ve vefat sayılarının düştüğü açıktır. Bununla birlikte iyileşen hasta sayısındaki artışla beraber vaka ve vefat sayısı da gerilemiştir. Ölüm sayısının vaka sayısına oranı %2,77 iken dünya ortalamasına (%6,65) ve ABD (%6)'ye göre son derece düşük düzeyde görülmektedir. İyileşen hastaların vaka sayısına oranına bakıldığında 15 Mayıs 2020 tarihinde %72,5 seviyesindedir. Bu sonuçlar Türkiye'de sağlık sektörünün gelişmiş ve normalleşme adımlarının başarıyla yapıldığını açıkça ifade etmektedir (Ergin Ünal ve ark, 2020).

Vefat sayısının vaka sayısına olan artışı ile döviz kurunun yükselmesi benzer zamanlarda gerçekleşmekte, vefat sayılarındaki gerilemeyle beraber döviz kurunda da gerileme gözlenmektedir. Normalleşmeyle beraber ekonomide görülen canlanma döviz kurunda pozitif bir etki oluşturmaktadır. Döviz kurunun yükselmesi en başta ilaç ve virüs tanı kitlerini temininde maliyet artırarak dezavantaj oluşturabilmektedir. Böylelikle vaka sayısı ve iyileşen hasta sayısı üzerinde etkisi olmaktadır (Ergin Ünal ve ark, 2020).

Koronavirüsün duyurulduğu ilk zamanlarda Türkiye'de Borsa İstanbul'a etkisi olumlu olmuştur. Ocak ayı borsa verilerindeki artış trendi de bunu doğrular niteliktedir. Ancak koronavirüsün ocak ve şubat aylarında Avrupa'da ve İran'da ciddi derecede yayılması, Türkiye'ye de yayılma endişesinden ötürü mart ayının ilk haftasında 4,22'lik bir düşüşe neden olmuştur. BİST işlem değerinin 101.062,51 olduğu 10 Mart 2020'de Türkiye için 1 vaka olduğu duyurulmuştur. 15 Mart 2020'de vakaların 18 olması Borsa İstanbul İndeksinin 95.605,22 seviyelerine düşmüştür. 23 Mart 2020'de ise 1529 vaka, Borsa indeksini 84.246,17 seviyelerine düşürmüştür. Koronavirüs vaka sayısı, Borsa İstanbul indeksinin %40,8'ini açıklar

niteliktedir. Vakalardaki artış borsa indeksinde düşüşe neden olarak ters orantı gözlemlenmiştir. Ancak sonrasında borsa toparlanma sürecine girmiş ve 21 Nisan 2020’de 95.591 vakada, borsa 97.619,00 değerini görmüştür (Yetgin, 2020).

Dünya genelinde en başta İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, ABD ile birlikte Çin ve diğer Asya ülkelerindeki sağlık ekonomik tedbirlerin kısmen sonuç vermesi borsaların mart ayının üçüncü haftasından itibaren kısmen yükselişe girmesini sağlamıştır. Bu bağlamda 23 Mart’tan 31 Mart arasında borsalardaki getiri sırasıyla S&P 500 %16, Dow Jones %18, FTSE 100 %14, DAX %14, NIKKEI 225 %12, Shanghai %3 ve BİST 100 %9 şeklinde olmuştur (Şenol, 2020).

2.5. Küresel Ticaret ve COVID-19

Covid-19 pandemisinden uluslararası ticaret, alınan karantina önlemlerinden ötürü ciddi derecede etkilenmiştir. Bu etki ticaret hacmi, ithalat ve ihracat açısından önemli niteliktedir.

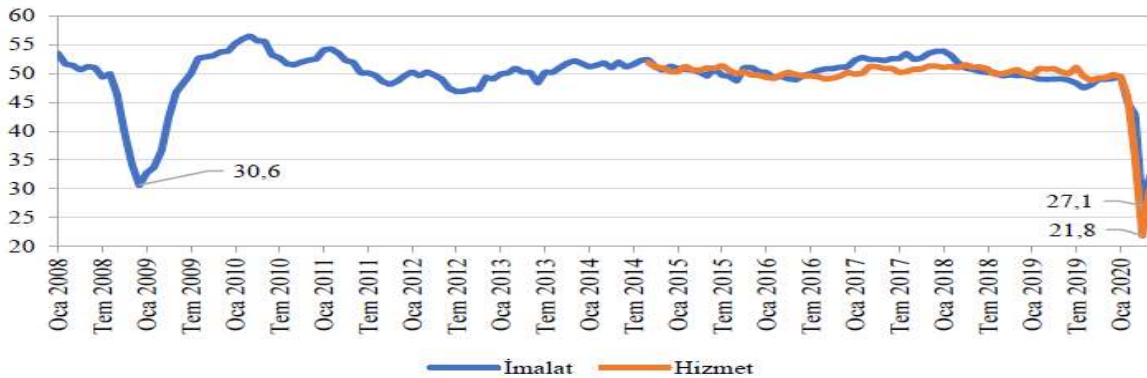

Grafik 11. Dünya Emtia Ticaret Hacmi (2015 Q1-2019)

Kaynak: Taşkın ve Akıncı, 2021.

Grafik 11’de mevsimsel olmayan emtia ticaret hacmi 2019’un son çeyreğinde 2018’in aynı dönemine göre %1, üçüncü çeyreğe göre ise %1,2 azalmıştır. Bu durum, yıllık bazda %4,6’lık bir düşüştür. ABD ve Çin arasındaki ticari sorunlar, tarifelerin artırılmasına ve 2019 yılında ticaret politikası konusunda belirsizliklere neden olmuştur. 2018-19’da ABD’de hükümetin kapatılması, Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden ayrılması ve önemli ekonomilerde para politikasında yaşanan gelişmeler ekonomik belirsizliğin diğer etmenleridir (Taşkın ve Akıncı, 2021).

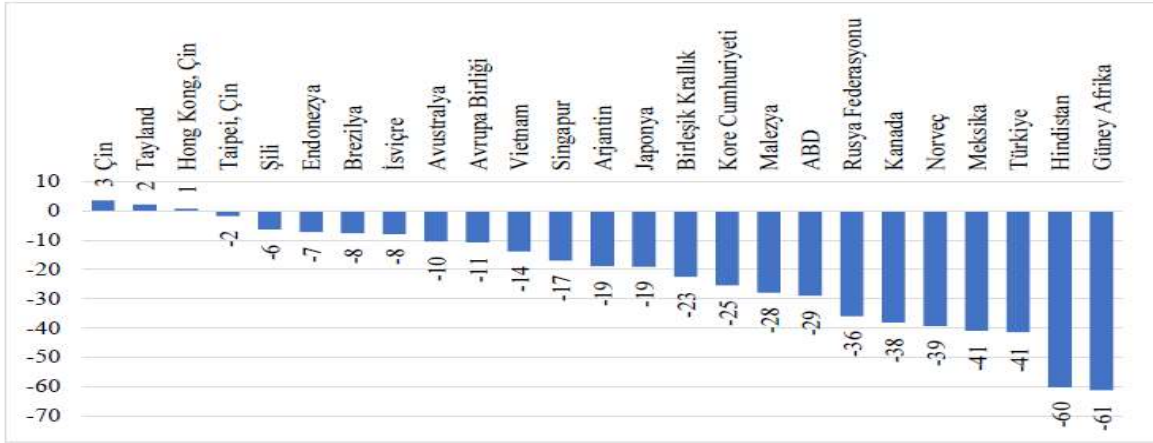
Emtia ürünleri de salgından önemli derecede etkilenmiş ve ciddi azalışlar yaşamıştır. Gümüş, bakır, kurşun, platinyum, pladyum, nikel, kakao, pamuk, alüminyum, kobalt, kömür ve demir gibi birçok emtia fiyatında düşüşler olmuştur (Şenol, 2020).

Grafik 12. Küresel Satın Alma Yöneticileri Endeksi Yeni İhracat Siparişleri

Kaynak: Taşkın ve Akıncı, 2021.

Satın alma yöneticileri endeksi (PMI) verilerine ait yeni ihracat siparişleri irdelendiğinde salgınla ilişkili üretim ve hizmet sektöründe ciddi düşüş görülmektedir. Grafik 12’de yer aldığı gibi 2007-2009 küresel krizinde 30.6’ya gerileyen PMI yeni ihracat siparişleri endeksinin Ocak 2010’daki toparlanmasından sonra Ocak 2020 itibarıyla ciddi bir düşüşe geçerek Nisan 2020’de 27.1’e gerilemektedir. Ocak ayındaki, hizmetlerdeki yeni ihracat siparişleri, 50’lik bir tabanda ölçüldüğünde, 21.7’ye düşüş olmuştur. Mayıs 2020’de nispeten bir toparlanma yaşanmaktadır. Mayıs 2020’de üretim ve hizmet ihracat sipariş endeksleri sırasıyla 32.2 ve 29.8’e yükselerek trendin ciddi derecede altında seyretmektedir. Pandemi şartlarında bu gidişatın karantinalara, iş bırakmalara veya normalleşme adımlarına göre değişkenlik gösterebileceği düşünülmelidir (Taşkın ve Akıncı, 2021).

Grafik 13. Seçilmiş Önde Gelen Ticaret Ülkelerinin Ürün İhracatı (Yıllık %'lik Değişim, Nisan 2020)

Kaynak: Taşkın ve Akıncı, 2021.

Grafik 13’te, emtia ihracatı, ekonomilerin çoğunda Nisan 2020’de 2019’a göre ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Önemli ticaret ülkelerinin emtia ihracatında Nisan 2020’deki düşüşler %-2’den (Çin Taypesi) %-61’e (Güney Afrika) kadar değişmektedir. Bazı Asya ülkeleri ihracattaki düşüşlerden uzaklaşmaya çalışsa da ithalat büyümeleri negatiftir. Örneğin, Nisan 2020’de Çin ve Tayland’ın ithalatı sırasıyla %14 ve %17 düşmüştür (Taşkın ve Akıncı, 2021).

Covid-19’un yarattığı ekonomik olumsuzlukların ne kadar devam edeceği konusundaki belirsizlik dünyada sokağa çıkma yasakları, virüsün solunum yoluyla bulaşmasından ötürü insanlar yakın temastan kaçınmaktadır. Bu sebeple ihtiyaçlarını perakende yerine daha hızlı bir yöntem olan e-ticaret üzerinden karşılamaktadır. Pandemiyle birlikte pek çok sektör olumsuz etkilenmiştir. Fakat bu süreçte e-ticaret yükselişe geçmiştir. Salgınının nasıl ilerleyeceği hakkındaki belirsizlikler insanların yaşam şeklini ve tüketici tercihlerini değiştirmiştir. Bu değişimden e-ticaret kazançlı çıkmıştır (Akçaçı ve Çınaroğlu, 2020).

2.6. Havacılık, Turizm ve COVID-19

Havacılık, tüm dünyayı birbirine bağlayan küresel bir sektördür. Havacılık sektörü ekonomik büyümeye katkı sağlamakta, istihdam olanakları sunmakta ve uluslararası ticaret ile turizmi kolaylaştırmaktadır (Şen ve Bütün, 2021).

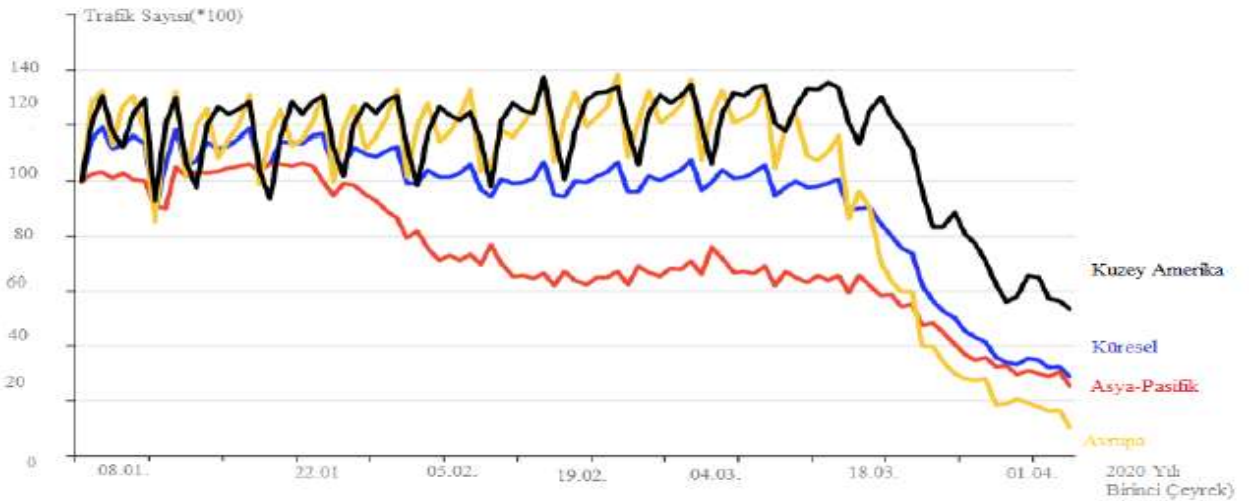
Tablo 12. Hava Taşımacılığı Endüstrisi

YIL BAŞINA	4.3 MİLYAR YOLCU	48,500 DÜNYA ÇAPINDA ROTALAR	38 MİLYON TİCARİ TARİFELİ UÇUŞLAR
GÜN BAŞINA	100,000 UÇUŞ	12 MİLYON TAŞINAN YOLCULAR	240,000 SAAT UÇUŞ
EKONOMİK FAYDALARI	65.5 MİLYON DESTEKLENEN İŞLER	3.6 DESTEKLENEN YÜZDE	2.7 USD TRİLYON EKONOMİK ETKİ

Kaynak: Şen ve Bütün, 2021.

Tablo 12’de hava taşımacılığı, 10,2 milyon insana iş imkânı sunmaktadır. Havayolları ve havaalanları, yaklaşık üç buçuk milyon kişiye istihdam yaratmaktadır. Sivil havacılık alanında (uçak, sistem ve motor üretimi) 1,2 milyon kişi istihdam edilmektedir. 5,6 milyon kişi havalimanlarında çalışmaktadır. Havacılık sektörü turizmle alakalı işleri desteklemektedir (Şen ve Bütün, 2021).

Covid-19 pandemisinde küresel ticaretin azalmasıyla birlikte kargoların azalması, iş seyahatlerinin ve kargo rezervasyonlarının düşmesine neden olmuştur. Ayrıca turistik gezilerin de iptal edilmesi yolcu taşımacılığını olumsuz etkilemiştir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA)’ya göre 2020’nin ilk çeyreğinde dünyada yolcu hareketliliği %12 oranında azalmıştır. Pandemide Uzakdoğu-Asya (Avustralya-Çin-Japonya-Malezya-Singapur-Güney Kore-Tayland-Vietnam) başta olmak üzere hava yolcusu gelirleri 2020’nin ilk çeyreğinde dünya genelinde %20 azalış yaşamıştır. Bununla birlikte kargo ve yolcu taşımacılığının da azalması, hava yolu işletmelerinin hisse fiyatlarının da %25 düşmesine yol açmıştır (Akça, 2020).

Grafik 14. Dünya Hava Trafik Değişimi

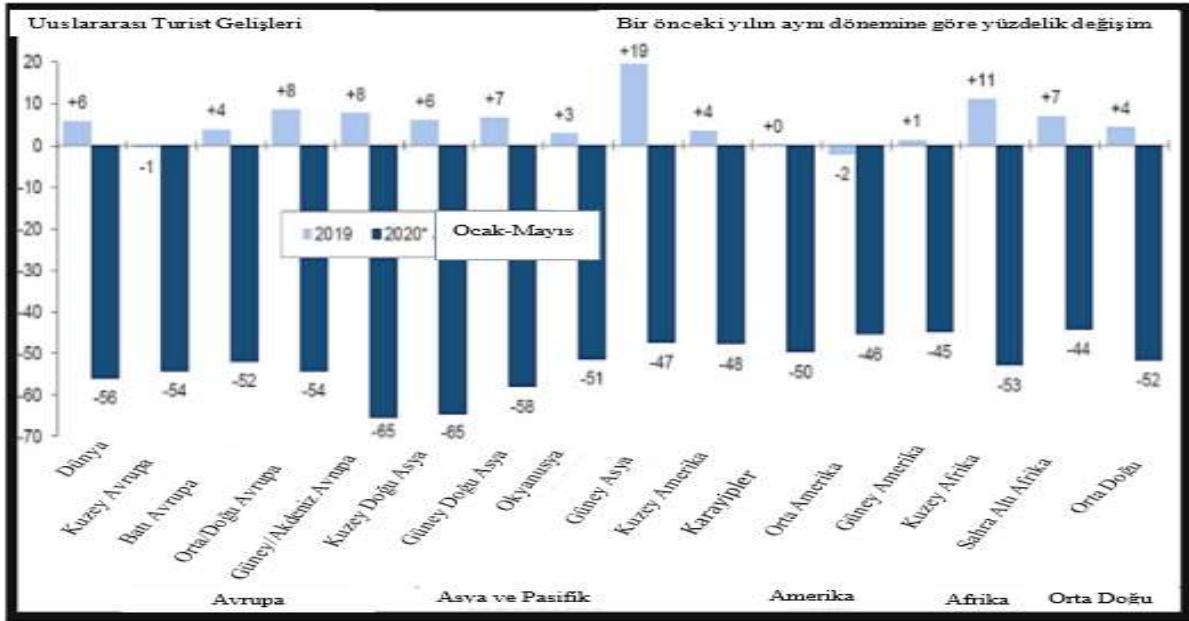
Kaynak: Akça, 2020.

Grafik 14’e göre 2020 Şubat’ta Asya-Pasifik Bölgesinde uçuşlarda gerilemeler başlamıştır. Salgının yayılması ile 18 Mart 2020’de Kuzey Amerika ve Avrupa başta olmak üzere hava trafiğinde çok ciddi düşüşler olmuştur. Karantina tedbirleri kapsamında alınan

önlemlerden olan ülkelere girişlerin yasaklanması da trafik sayılarının azalmasına neden olan etmenler arasındadır (Akça, 2020).

Salgının olumsuz etkileri havalimanı ve terminaller için ciddi finansal sorunlar yaratmıştır. 2020'nin ilk çeyreğinde Asya-Pasifik Bölgesi havalimanları 5,6 milyar, Avrupa Bölgesi 2,8 milyar ve Kuzey Amerika Bölgesi 2,8 milyar dolar zarara uğramıştır. 2020'nin ilk çeyreğinden dünyada beklenen havalimanı geliri 39 milyar dolar iken 26 milyar dolar gelir elde edilmiştir. 2020'de dünyada beklenen havalimanı geliri 172 milyar dolar iken COVID-19'dan ötürü söz konusu gelirin 76 milyar dolar seviyelerine gerileyeceği tahmin edilmektedir (Akça, 2020).

Covid-19'un giderek yayılması turizm ve havacılık sektörlerini olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu olumsuz etkiden dolayı büyümede de negatif etki görülmesi muhtemeldir. Hükümetler gerekli önlemleri ivedilikle artırarak özellikle ekonomi ve sağlık sektörlerini destekleyen birtakım planlar hazırlamışlardır (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020, s. 108).

Grafik 15. Uluslararası Turist Hareketlerinin Yıllara Göre Karşılaştırılması (2019 ve 2020)

Kaynak: Özçelik Heper, 2020.

Grafik 15'te dünya turizm hareketleri 2019'da 2018'e göre %6 artarken 2020'de ortalama %56 düşmüştür. Pandemiden ötürü en fazla azalış yaşayan bölgeler Güney Akdeniz Avrupası ve Kuzey Doğu Asya ülkeleridir. 2019 yılında 2018'e göre turizm varışlarının en çok arttığı bölge Güney Asya'dır. Çin ve Uzakdoğu ülkelerinin pandemi öncesindeki turizm tahminlerine ulaşabilmeleri için ciddi iyileştirmeler yapmaları gerekmektedir (Özçelik Heper, 2020).

Dünya Turizm Örgütü (UMWTO) uygulanan seyahat kısıtlaması tedbirlerinin (sınır kapatma) 2020'de turizm varışlarının %20-%30 civarında azaltabileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla söz konusu kayıp turizm gelirlerinde 300-450 milyar dolar arasında azalma görülebilecektir. Bu durum ise 2019'da 1,5 trilyon dolarlık turizm gelirlerinin üçte birine eşittir. 2019'da dünyada uluslararası turist sayısı 1,5 milyardır (Akca, 2020).

Tablo 13. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

ORANI	YILLAR			% DEĞİŞİM	
	AYLAR	2019	2020	2021*	2020\2019
OCAK	1.999,642	2.287,010	727.301	14,37	-68,20
ŞUBAT	2.113,909	2.196,453	764.314	3,90	-65,20
MART	2.746,159	968,537	1.198,371	-64,73	23,73
NİSAN	3.809,819	24,238	1.072,496	-99,36	4.324,85
MAYIS	4.512,020	29,829	1.254,673	-99,34	4106,22
HAZİRAN	5.969,981	214,768	2.540,872	-96,40	1083,08
TEMMUZ	7.413,887	1.381,804		-81,36	
AĞUSTOS	7.016,330	2.192,251		-68,76	
EYLÜL	5.982,789	2.534,376		-57,64	
EKİM	4.818,001	2.044,001		-57,68	
KASIM	2.693,151	1.104,834		-58,98	
ARALIK	2.671,511	990.896		-62,91	
TOPLAM	51.747,199	15.968,997	7.558,027	-69,14	
6 Aylık Toplam	21.151,530	5.720,835	7,558,027	-72,95	32,11

(*) Veriler geçicidir.

Kaynak: Özçelik Heper, 2020.

Tablo 13'te Kültür ve Turizm Bakanlığı'na göre Türkiye'ye 2019'da 51,7 milyon turist gelmiştir. 2018'e göre %12,1'lik bir artış yaşanmıştır. 2019 turizm geliri ise %16,9'luk yükselişle 34,5 milyar dolar olmuştur. 2020'de ise, %69,14 düşüşle 15,9 milyon uluslararası turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2021'de ağırladığımız ziyaretçi sayısı 2020 Ocak-Haziran dönemine göre %32,11 artış göstermektedir. Türkiye'de 2020'nin ilk iki ayındaki ziyaretçileri 2019'un aynı dönemine göre Ocak %14,37 Şubat %3,9 artış göstermiştir. Ancak 10 Mart 2020'de Türkiye'de ilk vakanın tespitinden sonra seyahatler düşüşe geçmiştir. 2020 hedeflerine göre 58 milyon turist ve 40 milyar doların üzerinde gelir tahmin edilmekteydi (Özçelik Heper, 2020).

Covid-19'un tüm dünyada yayılması ve Türkiye'deki hayati tedbirlerden dolayı havayolu taşımacılığı olumsuz etkilenmiştir. İç hat yolcu sayısında 2019'un mart ayına göre %20,9 dış hat yolcu sayısında ise %15,7 düşmüştür. Nisan 2020'de iç ve dış hat düşüşü toplamda %40'ı aşmıştır (Özçelik Heper, 2020).

Tablo 14. Turizm Geliri, Turizm Gideri, Ortalama Harcama ve GSYİH Verileri (Türkiye)

Yıllar	Turizm Geliri	Ortalama Harcama	Turizm Gideri	GSYİH İçerisindeki Payı
	(bin \$)	(\$)	(milyon \$)	
2003	13.854.866	850	2.425	4,4
2004	17.076.607	843	2.954	4,2
2005	20.322.111	842	3.395	4,1
2006	18.593.951	803	3.271	3,4
2007	20.942.500	770	4.043	3,1
2008	25.415.067	820	4.266	3,3
2009	25.064.482	783	5.090	3,9
2010	24.930.997	755	5.875	3,2
2011	28.115.692	778	5.531	3,4
2012	29.007.003	795	4.593	3,3
2013	32.308.991	824	5.254	3,4
2014	34.305.903	828	5.470	3,7
2015	31.464.777	756	5.698	3,7
2016	22.107.440	705	5.050	2,6
2017	26.283.656	681	5.137	3,1
2018	29.512.926	647	4.896	3,8
2019	34.520.332	666	4.404	4,6
2020	12.059.320	762	1.105	1,7

Kaynak: Akkaşoğlu ve Akyol, 2022.

Turizm gelirleriyle turizm sektörünün GSYİH içerisindeki payı paraleldir. Tablo 14'te turizmin salgın ve kriz dönemlerinde GSYİH içerisindeki payının (2003 SARS, 2006 kuş gribi, 2009 domuz gribi ve 2020 Covid-19) düştüğü gözlenmektedir. Salgın etkilerinin ciddi hissedildiği 2020'de turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki payının aynı ciddiyette düştüğü belirtilebilir (Akkaşoğlu ve Akyol, 2022).

Covid-19 salgını Türkiye turizm sektörüne olumsuz yönde etki etmiştir. Salgın, sektördeki diğer paydaşları (işletmeleri ve çalışanları) da olumsuz etkilemiştir. Salgından dolayı sektördeki sigortalı çalışan sayısında %10,2 düşüş yaşanmıştır. Turizm, çarpan etkisi yüksek bir sektör olduğu için kıymetlidir. Turizmin, tüm paydaşları etkilemesinin yanında diğer işletmeleri de etkilemesi neredeyse kaçınılmazdır (Akkaşoğlu ve Akyol, 2022).

COVID-19'un iş gücü arzı, üretim, tüketim talebi, kamu harcamaları, GSYİH kaybı, petrol fiyatları, turizm ve seyahat, ticaretteki arz ve talep, ticaret, bankalar ve para politikası üzerine etkileri incelenmiş ve tahminler yapılmıştır.

SONUÇ

Hayvanlardan insanlara bulaşarak ortaya çıkan Covid-19 pandemisi sağlık, eğitim, eğlence, turizm, konaklama, emlak, havacılık, enerji, imalat ve finans başta olmak üzere yüksek ya da düşük seviyelerde tüm sektörleri olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. Albuiescu (2020), 21 Ocak-13 Mart 2020 verileriyle yaptığı çalışmasında ABD ekonomisinde COVID-19 vaka sayılarının petrol fiyatlarının ekonomik belirsizliğe neden olduğunu görmüştür. Covid-19 ulusal ve uluslararası boyutta tüm dünyada toplum, sağlık ve ekonomik açıdan incelenme konusu olmuştur.

Koronavirüsün yaratmış olduğu şiddetli etki makroekonomik göstergeleri etkilemiş ve piyasada var olan dengeyi sarsmıştır. Böylece Covid-19 pandemisi başta bir sağlık krizi gibi görünse de çok geçmeden küresel bir ekonomik kriz olarak dünyanın ve finansal otoritelerin gündemine girmiştir.

Pandemi tüm dünyada öncelikle havacılık ve turizm, sonrasında ithalat ve ihracat, arz ve talep değişikliklerini etkilemiştir. Pandemi doğrultusunda yerel ve küresel çapta alınan tedbirler finans ve ekonomiyi etkilemiştir. Sınır kapılarının kapanması, seyahatlere getirilen şartlar bunların en önemlisidir. İşletmeler işten çıkarmaların kalıcı ve geçici mi olacağı konusunda belirsizlikler yaşamıştır. Pandemi dünya genelinde bazı işletmelerin iflasına da neden olmuştur. Bunun yanı sıra evden çalışma, uzaktan eğitim gibi önlemler elektrik-elektronik, gıda ve market alışverişi sektörlerini olumlu etkilemiştir. Kaygısız (2021) çalışmasında, COVID-19'un Türk turizmi açısından hem fırsatlar sunmakta hem de riskler barındırdığına dikkat çekmiştir.

Hükümetler açısından işsizlik ve enflasyon sorunu, bütçe açıkları, kamu ve özel sektör borçları önemli başlıklar olmuştur. Gormsen ve Koijen (2020), COVID-19 2020'de hisse getirilerinin ABD'de %17 ve Avrupa Birliği'nde %28; Büyümenin ise ABD'de %3,8 ve Avrupa Birliği'nde %6,3 oranında azalacağını tahmin etmişlerdir. Pandeminin nasıl ilerleyeceğinin öngörülememesi borsa ve emtia piyasalarında dalgalanmalara neden olmuştur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinin gelişmiş ülkelerin para birimleri karşısında değer kaybetmesi bir risk ortamı yaratmış ve yatırımcıları doğrudan etkilemiştir. Corbet ve

ark. (2020), 11 Mart 2019-10 Mart 2020 döneminde Çin’de COVID-19, Shanghai ve Shenzhen borsalarında saatlik oynaklıkları artırmıştır.

One Health toplum sağlığının korunması ve hastalıkların önlenmesi noktasında uygulanması gereken etkili bir çözüm yoludur. Sağlık sorunlarının başlıca kök nedenlerine varılarak düşünülmesi çok boyutlu kazançlar elde etmeyi sağlamaktadır. Bu kazançlar; çevre sağlığının iyileştirilmesi, ekosistemin korunması ve insan sağlığını tehdit edebilecek unsurların önlenmesidir.

One Health konsepti ile çok fazla disiplin bir arada çalışarak başta sağlık sorunlarını akılcı bir biçimde çözebilecektir. Covid-19 salgını bir sağlık krizi olmasına rağmen ülke ekonomilerine çoğu finansal krizden daha fazla zarar vermiştir. One Health, benimsenerek ve bünyesinde finans alanından uzmanları da bulundurarak sağlık sorunlarının ulusal ve uluslararası boyutta ekonomiye en az zarar verecek şekilde planlamalar yapılabilir. Bu durumda toplum hayatı, sağlık ve ekonomi gibi önemli konulara hep birlikte tek bir çözüm uygulanarak daha etkili sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akca, M. (2020). Covid-19’un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Akçacı, T. ve Çınaroğlu, M.S. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgınının lojistik ve ticarete etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 447-456.
- Akkaşoğlu, S. (2022). Salgın hastalık kaynaklı krizlerin turizm endüstrisine etkileri; covid-19 özelinde bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, (Covid-19 Özel Sayısı)*, 121-130.
- Al-Awadhi, A. M., Al-Saifi, K., Al-Awadhi, A., ve Alhamadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1-5.
- Albulescu, C. (2020). Do COVID-19 and crude oil prices drive the us economic policy uncertainty? *arXiv preprint arXiv:2003.07591*.
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). “Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Aslan, E. (2022). Covid-19'un Türkiye'deki turizm sektörüne etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Corbet, S., Larkin, C., ve Lucey, B. (2020). The contagion effects of the covid-19 pandemic: evidence from gold and cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 101554.
- Demir, O. ve Esen, A. (2020). Covid-19’un yıkıcı ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisinde dönüşüm ihtiyacı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1) 88-105.
- Ergin Ünal, A., Aydın, H. İ. ve Eren, M. V. (2020). Korona virüs salgını ile döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences. Özel Sayı*, 244-260.
- Eşsiz, F. P. ve Durucan, A. (2021). Covid-19 salgınının seçilmiş sektörler üzerindeki etkileri: Türkiye ekseninde bir değerlendirme. *International Journal of Public Finance*, 6(2), 193-210.
- Gormsen, N. J., ve Koijen, R. S. (2020). Coronavirus: impact on stock prices and growth expectations. University of Chicago, Becker Friedman Institute for Economics Working Paper, (2020-22).

- Gökpınar, S. (2022). Covid-19 pandemisinin ABD ekonomisine yansımaları ve küresel ekonomik güçlükler. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(1), 107-132.
- Gümüş, A. (2020). Covid-19'un Türkiye ekonomisine bazı etkileri. *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*, 6, 544-560.
- Kara, E. (2020). Covid-19 pandemisi: işgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7(5), 269-282.
- Kaygısız, D. A. (2021). Covid-19 sonrası Türk turizm sektöründe oluşabilecek fırsatlar ve riskler. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 79- 95.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77. e-ISSN: 2651-5318.
- Koç, H. (2023). Ekonomik krizlerin şirket değerlemeleri üzerindeki etkisi ve Türkiye turizm sektöründe covid-19 dönemine ait bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Levent, C. ve Özen, K. (2022). Covid-19 salgınının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: seçilmiş ab üyesi ülkeler üzerine bir araştırma. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi Kongre Özel Sayısı*,155-168.
- Özçelik Herper, F. (2022). Kovid-19 salgınının dünya turizm hareketleri ve turist tercihlerinde meydana getirdiği değişimlere genel bir bakış. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-18.
- Şahin, O. N. (2022). Covid-19'un ekonomik ve finansal etkileri: finansal raporlara ilişkin öneriler. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 62-89.
- Şen, G. ve Bütün, E. (2021). Covid-19 salgınının havacılık sektörüne etkisi: Gig ekonomisi alternatifi. *Journal of Aviation Research*, 3(1), 106-127.
- Şenol, Z. (2020). COVID-19 krizi ve finansal piyasalar. *Para ve Finans Dergisi*, Haziran Sayısı, 75-124.
- Taşkın, E. ve Akıncı, Ö.S. (2021). Covid-19 küresel salgınının uluslararası ticarete etkileri. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 749-771.
- Tekin, A. (2021). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve ekonomik sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), 330-355.
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya'da ve Türkiye'de Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 25(1), 124-140.
- Yetgin, M. A. (2020). Koronavirüsün Borsa İstanbul'a etkisi üzerine bir araştırma ve stratejik pandemi yönetimi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 324-335.
- Yılmaz, O. ve Yılmaz, C. (2020). Tek sağlık ve Covid-19. 4. Uluslararası Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırmaları Kongresi. (22 Ağustos 2020)-(23 Ağustos 2020). Çevrimiçi kongre: www.utsakcongress.com
<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 08.02.2024.